अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] १ एस.सी.आर. १५८ : २०२५ आईएनएससी २२

महानदी कोल फिल्ड्स लिमिटेड र अर्को विरुद्ध मथियास ओराम र अन्यहरु

(विविध आवेदन संख्या २६६२/२०२३, एम.ए. संख्या २३१/२०१९ अन्तर्गत विशेष अनुमति याचिका (सी) संख्या ६९३३/२००७ मा)

०३ जनवरी २०२५

[बेला एम. त्रिवेदी* र सतीश चन्द्र शर्मा, न्यायाधीश]

विचारणीय मामिला

दावा आयोगको म्याद थप र अपीलकर्ता-एमसीएलद्वारा अधिग्रहण गरिएका गाउँहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको निर्धारण सम्बन्धमा मामिला उठ्यो।

शिर्षकनोट्हरु†

कोइला क्षेत्र (अधिग्रहण र विकास) ऐन, १९५७ – भूमि अधिग्रहणमा उचित क्षतिपूर्ति र पारदर्शिताको अधिकार, पुनर्वास र पुनर्स्थापना ऐन, २०१३ – क्षतिपूर्ति दावी – पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरू – चार अधिग्रहण गरिएका गाउँहरूका भूमि विस्थापितहरूको निर्धारण – एमसीएलद्वारा अधिग्रहण गरिएका गाउँहरू – अधिग्रहण गरिएको भूमिको ठूलो भागको सम्बन्धमा क्षतिपूर्ति दावीको निर्धारणको लागि दावी आयोग नियुक्त – १४ गाउँहरूका लागि काम गर्न आयोग गठन – गोपालपुर गाउँको सम्बन्धमा आयोगद्वारा प्रस्तुत प्रतिवेदन – सिफारिसहरू स्वीकृत र न्यायालयको आदेश बनाइयो – गोपालपुर मोडेलको अनुसरण गर्दै, आयोगले थप प्रतिवेदनहरू पेश गऱ्यो जुन स्वीकृत गरियो – एमसीएल र जग्गाधनीहरूले धेरै आवेदनहरू दायर गरे, जसमा विभिन्न प्रकारका निर्देशनहरू मागिए – मिति ०३.११.२०२२ को आदेश अनुसार, यस न्यायालयले क्षतिपूर्ति निर्धारणको लागि गोपालपुर मोडेल १० गाउँहरूको सम्बन्धमा लागू गरिएको थियो, जसको प्रतिवेदन न्यायालयहरूले अनुमोदन गरेका थिए, र मामिलाहरू टुङ्गो लागेका थिए र पुनः निर्धारण हुन सक्दैनथ्यो, र यो न्यायालयले विविध आवेदनमाथि विचार गर्ने छैन – चार गाउँहरू तुमुलिया, झुपुरुंगा, रतनसारा र किरपसाराको सम्बन्धमा, उक्त मितिमा कुनै निर्णय स्वीकृत भएन – यद्यपि, विविध आवेदनहरू दायर गरिए – नोडल अधिकारी, दावी आयुक्तद्वारा रतनसारा गाउँको प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिन समय थप गर्ने सम्बन्धमा निर्देशन मागियो; एमसीएलद्वारा अधिग्रहण गरिएका १४ गाउँहरू मध्ये कुनै पनि वा सबै चार बाँकी गाउँहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको निर्धारणको लागि पीएएफ/पीडीएफ सूची तयार गर्न आयोगलाई निर्देशन; र आयोगलाई उनीहरूको मामिलाहरूको यथाशीघ्र निर्णय गर्न निर्देशन दिन:

- लेखक

निर्णय: आयोगको म्याद थपको लागि थप आदेश पारित गर्न सकिँदैन – समितिले मागेको निर्देशन अनुसार आयोगलाई चार गाउँहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको निर्धारणको लागि पीएएफ/पीडीएफ सूची तयार गर्न निर्देशन दिन सकिँदैन – आयोगले ती भूमि विस्थापितहरूको मामिलाहरूमाथि विचार गऱ्यो जसको प्रतिवेदन यस न्यायालयले पहिले नै अन्तिम रूप दिइसकेको छ र अनुमोदन गरिसकेको छ – आयोगले चार गाउँका बासिन्दा र भूमि विस्थापितहरूले पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको सम्बन्धमा उठाएका मामिलाहरूमाथि विचार गरेर यस न्यायालयले दिएको निर्देशनभन्दा बाहिर गयो – आयोगले गर्नुपर्ने एउटै थप काम भनेको सबै पक्षहरू-बजार मूल्य, सान्त्वना रकम र थप ब्याजको सम्बन्धमा पुनः निर्धारणपछि

भुक्तानी गर्नुपर्ने फरक रकम थियो – यस न्यायालयले स्पष्ट रूपमा आयोग र अन्य अधिकारीहरूको काम छुट्ट्यायो र अन्तिम निर्देशन दियो जसको पालना गर्नुपर्ने थियो – आयोगले योग्य भूमि विस्थापितहरूलाई सार्नको लागि पुनर्वास स्थलहरूको उपयुक्तताको सम्बन्धमा मामिलाहरूमाथि विचार गरेको देखिन्छ – आयोगले यी कुनै पनि मामिलामाथि विचार गर्नु हुँदैनथ्यो, जब यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२२ को आदेश मार्फत सबै मामिलाहरूमाथि पूर्ण रूपमा विचार गरिसकेको थियो – एमसीएलले गणना विधिमाथि पहिले नै आपत्ति जनाइसकेको थियो, उक्त मामिला उच्च न्यायालयमा सारिएको थियो र विचाराधीन छ – उच्च न्यायालयले रिट निवेदनलाई शीघ्रताका साथ टुंगो लगाओस् – उच्च न्यायालयले अन्तिम फैसला सुनाएपछि एमसीएलले तुरुन्तै क्षतिपूर्ति भुक्तानी गरोस्। [अनुच्छेद १५-२६]

ऐनहरूको सूची

कोइला क्षेत्र (अधिग्रहण र विकास) ऐन, १९५७; भूमि अधिग्रहणमा उचित क्षतिपूर्ति र पारदर्शिताको अधिकार, पुनर्वास र पुनर्स्थापना ऐन, २०१३।

मुख्य शब्दहरूको सूची

क्षतिपूर्ति दावी; आयोग; महानदी कोलफिल्ड्स; भूमि विस्थापितहरूलाई क्षतिपूर्ति; पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरू; गोपालपुर मोडेल।

मामिला उत्पन्न भएको

देवानी अपीलीय क्षेत्राधिकार: विविध आवेदन संख्या २६६२/२०२३
एम.ए. संख्या २३१/२०१९ मा
विशेष अनुमति याचिका (सी) संख्या ६९३३/२००७ मा
भारतको सर्वोच्च न्यायालयको मिति ०३.११.२०२२ को फैसला र आदेशबाट एमए संख्या २३१/२०१९ मा
र
एम.ए. (डी) संख्या २८३१८/२०२४, एम.ए. संख्या २३१/२०१९ मा
एसएलपी (सी) संख्या ६९३३/२००७ मा
सँगै
अन्तरिम आवेदन संख्या १३७७८९/२०२४ र १३७७९१/२०२४
र
एम.ए. (डी) संख्या ३०६३०/२०२४, एसएलपी (सी) संख्या ६९३३/२००७ मा
सँगै
अन्तरिम आवेदन संख्या १४८४२९ र १४८४२७/२०२४

पक्षहरूका लागि उपस्थिति

के.एम. नटराज, ए.एस.जी., आत्माराम एन.एस. नाडकर्णी, वरिष्ठ अधिवक्ता, साल्भाडोर सन्तोष रिबेलो, राघव शर्मा, प्रतीक तन्मय, सुश्री कृतिका, जसकिरत पाल सिंह, सुश्री मनिषा गुप्ता, सुश्री अर्जु पल, सुश्री दीप्ति आर्य, ऋषिकेश हरिदास, सुश्री हिमांशी नागपाल, सुश्री पूजा गिल, अनूप कुमार, अमिय कुमार बेहेरा, सुश्री प्रज्ञा चौधरी, सुश्री श्रुति सिंह, श्रीमती नेहा जैसवाल, सत्यजित महन्ती, पी वामसी राव, अभिषेक चौधरी, मधुसूदन जेना, प्रशान्त भूषण, कमल किशोर, सुश्री काजल गिरी, तेजस्वी कुमार प्रधान, मनोरंजन पैकारा, सुश्री अनिन्दिता पुजारी, सुश्री रोहिणी मुसा, गुरमीत सिंह

मक्कड, सुश्री प्रियंका दास, अभिषेक अत्रे, सुघोष सुब्रमण्यम, प्रत्युष श्रीवास्तव, ए. वेनयागम बालन, अरविन्द कुमार शर्मा, आर. चन्द्रचुड, जोगी स्कारिया, शिबाशिष मिश्रा, विशाल अरुण, शंकर दिवाते, अशोक पाणिग्रही, सुश्री गीताञ्जली दास कृष्णन, मुदित शर्मा, सुश्री नन्दिनी गिडवाने, सत्य मित्रा, राहुल श्याम भण्डारी, सुश्री नेहा राठी, एस. वर्मा, आफताब अली खान, एस. के. श्रीवास्तव, मन्सुर अली खान, गुरजित सिंह, राहत अली चौधरी, सुश्री महेतबा असरार, अधिवक्ताहरू उपस्थित पक्षहरूका लागि।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश

फैसला

बेला एम. त्रिवेदी, न्यायाधीश

१. एम.ए. संख्या २३१/२०१९ मा शीर्षक एम.ए. संख्या २६६२/२०२३ सचिव-सह-प्रशासनिक नोडल अधिकारी, दावी आयोग, भुवनेश्वरद्वारा रतनसारा गाउँको प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिन समय थपको माग गर्दै दायर गरिएको छ।

२. एम.ए. संख्या २३१/२०१९ मा शीर्षक एम.ए. (डी) संख्या २८३१८/२०२४ आवेदक-मणिकेश्वरी विस्थापित समितिद्वारा आफ्नो सचिव मार्फत दायर गरिएको छ, जसमा आयोगलाई एम.ए. संख्या २३१/२०१९ मा यस न्यायालयले पारित गरेको मिति ०३.११.२०२२ को आदेशको पालना गर्दै एमसीएलद्वारा अधिग्रहण गरिएका १४ गाउँहरू मध्ये कुनै पनि वा सबै चार बाँकी गाउँहरू अर्थात् तुमुलिया, झुपुरुंगा, किरिप्सिरा र रतनसाराको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको निर्धारणको लागि पीएएफ/पीडीएफ सूची तयार गर्न निर्देशन दिने प्रार्थना गरिएको छ।

३. शीर्षक एम.ए. (डी) संख्या ३०६३०/२०२४ आठ आवेदकहरूले दायर गरेका छन्, जसमा आयोगलाई उनीहरूको मामिलाहरूको यथाशीघ्र निर्णय गर्न निर्देशन दिने प्रार्थना गरिएको छ।

४. यो ध्यान दिन सकिन्छ कि दावी आयोगले मिति २७.०६.२०२४ मा आफ्नो कामको प्रगति देखाउँदै स्थिति प्रतिवेदन पेश गरेको थियो, जुन यस न्यायालयले मिति २३.०१.२०२४ मा पारित गरेको आदेश अनुसार थियो। उक्त आदेश मिति २३.०१.२०२४ मार्फत, यस न्यायालयले आयोगका सचिवको बयानलाई रेकर्ड गरेपछि मिति १५.०७.२०२४ सम्म आयोगको म्याद थप गरेको थियो कि आयोगले मिति जुन, २०२४ सम्ममा रतनसारा गाउँको सम्बन्धमा दावीहरूलाई अन्तिम रूप दिनेछ। यस न्यायालयले आयोगलाई रतनसारा गाउँको सम्बन्धमा दावीहरूलाई अन्तिम रूप दिने सम्बन्धमा मिति ०१.०७.२०२४ मा वा सोभन्दा अघि प्रतिवेदन पेश गर्न पनि निर्देशन दिएको थियो। त्यसकारण, आयोगले मिति ०१.०७.२०२४ को प्रतिवेदन पेश गरेको छ, जसमा न्यायालयलाई आयोगको म्याद र आयोगमा बाँकी रहेको कामको बारेमा जानकारी दिइएको छ।

५. दावी आयोगले पेश गरेको स्थिति प्रतिवेदन अनुसार, मिति २७.०६.२०२४ मा आयोग समक्ष बाँकी काम यस प्रकार थियो: -

"(i) माननीय सर्वोच्च न्यायालयको मिति १५.०७.२०१३ र १०.०७.२०१७ को आदेश अनुसार १० गाउँका भूमि विस्थापितहरूले दायर गरेका २८३६ (३१ डिसेम्बर, २०२३ मा २५८१ + २०२४ मा २५५) देवानी मामिलाहरू र २३२ (२२८ + ४) विविध मामिलाहरूको टुङ्गो लगाउने।

(ii) ओडिशा उच्च न्यायालयले विभिन्न रिट निवेदनहरूमा जारी गरेको निर्देशन अनुसार २४ (१६+८) मामिलाहरूको टुङ्गो लगाउने।

(iii) पुरस्कार विजेताहरूको कानूनी उत्तराधिकारीहरूको प्रतिस्थापन र कम्प्युटरद्वारा उत्पन्न गल्तीहरूको सुधारको लागि प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिएपछि झुपुरुंगा र तुमुलियाका बासिन्दाहरूले दायर गरेका १९४ (५७+१३७) मामिलाहरूको टुङ्गो लगाउने।

(iv) पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको हकदार योग्य भूमि विस्थापितहरूलाई सार्नका लागि पुनर्वास स्थलहरूको उपयुक्तता प्रमाणित गर्ने। पुनर्वास स्थल तयार भएपछि, आयोगले माननीय सर्वोच्च न्यायालयले मिति १०.७.२०१७ को आदेश अनुसार आवश्यक प्रमाणपत्र जारी गर्नेछ।

(v) एमसीएलद्वारा अधिग्रहण गरिएका ४ गाउँहरू अर्थात् झुपुरुंगा, तुमुलिया, किरिप्सिरा र रतनसाराका भूमि विस्थापितहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको निर्धारण आयोगले माननीय सर्वोच्च न्यायालयको उचित निर्देशन अनुसार गर्ने।"

६. मूल रिट निवेदक अर्थात् महानदी कोलफिल्ड्स लिमिटेड (एमसीएल) ले रतनसारा गाउँको लागि भाग-I प्रतिवेदन मिति २७.०६.२०२४ र प्रगति स्थिति प्रतिवेदन मिति २७.०६.२०२४ को लागि विस्तृत जवाफ दायर गरेको छ। दावी आयोगले पेश गरेको रतनसारा गाउँको प्रतिवेदन मिति २७.०६.२०२४ माथि आपत्ति जनाउँदै, एमसीएलले दावी आयोगले रतनसारा गाउँको लागि क्षतिपूर्ति गणना गर्ने आफ्नो विधिमा पूर्ण रूपमा गल्ती गरेको छ र एसएलपी (सी) संख्या ६९३३/२००७ मा एम.ए. संख्या २३१/२०१९ मा पारित मिति ०३.११.२०२२ को फैसला मार्फत यस न्यायालयको स्पष्ट निर्देशनलाई पनि बेवास्ता गरेको छ। एमसीएलका अनुसार, एमसीएलले आयोगको गणना विधिमाथि आपत्ति जनाएकाले, यस न्यायालयले मिति १०.१०.२०२३ को आदेश मार्फत मामिलालाई ओडिशा उच्च न्यायालयमा पठाएको थियो। यस सम्बन्धमा उच्च न्यायालयमा दायर गरिएको डब्लू.पी. (सी) संख्या ३९१८५/२०२३ विचाराधीन छ। एमसीएलले यो पनि भनेको छ कि संरचनाहरूको क्षतिपूर्ति भुक्तानीको सम्बन्धमा, एमसीएलले गणना विधि सम्बन्धी अधिकार र विवादहरूमा कुनै प्रतिकूल असर नपर्ने गरी पहिले नै भुक्तानी गरिसकेको छ।

७. आयोगले आफ्नो स्थिति प्रतिवेदन मिति २७.०६.२०२४ मा देखाएको अन्य बाँकी कामको सम्बन्धमा, निवेदक एमसीएलले निम्न तालिकाबद्ध चार्ट तयार गरेर कडा आपत्तिहरू उठाएको छः

क्र.सं.	दावी आयोगद्वारा उल्लेखित बाँकी भनिएका कामहरू	आयोग बन्द गर्नका लागि एमसीएलको आधार
०१	२८३६ देवानी मामिलाहरू र २३२ विविध मामिलाहरू, जुन १० गाउँका भूमि विस्थापितहरूले दायर गरेका थिए, को टुङ्गो लगाउनु।	मिति ०३.११.२०२२ को आदेशको अनुच्छेद ६८.iii.c मा, यस माननीय न्यायालयले निर्देशन दिएको थियो कि, "यो न्यायालयको विचार छ कि आयोगले राज्यको नीतिमा परिवर्तनको आधारमा निर्धारणहरू पुनः खोल्न सक्दैन किनभने यसले गरेको निर्णयात्मक लाभहरू तथ्यपरक निर्धारणहरूमा आधारित भएर ठोस रूपमा स्थापित भइसकेका छन्। धेरै मामिलाहरूमा, एमसीएलले वास्तवमा धेरै व्यक्तिहरूलाई रोजगारी प्रदान गरेको छ। फलस्वरूप, यो ठहर गरिएको छ कि सबै मामिलाहरू जुन निर्णय गरिएका थिए र यस न्यायालयले अनुमोदन गरेका थिए, पुनः खोल्न सकिँदैन।" १० गाउँहरूको पीएएफ सूची माननीय न्यायालयले अनुमोदन गरिसकेको हुनाले, दावी आयोगले ती

		मामिलाहरूलाई पुनः खोल्न सक्दैन। त्यसपछि माननीय न्यायालयले आफ्नो मिति १०.१०.२०२३ को आदेशमा निर्देशन दिएको थियो कि, "दावी आयोगको कुनै पनि आदेश वा प्रतिवेदनको सम्बन्धमा कुनै पनि पक्षले कुनै गुनासो गरेमा, सो गुनासो पहिले उच्च न्यायालय समक्ष उपयुक्त प्रक्रियामा व्यक्त गर्नुपर्नेछ।" आयोगले ती सबै मामिलाहरू सुन्न सक्दैन जुन सुन्न खोजिएको छ, किनकि ती गाउँहरूसँग सम्बन्धित छन् जसको प्रतिवेदनहरू पहिले नै अन्तिम भइसकेका छन्, र यस माननीय न्यायालयले अनुमोदन गरिसकेको छ र त्यसपछि यस माननीय न्यायालयले मिति ०३.११.२०२२ को फैसला मार्फत स्पष्ट निर्देशनहरू दिएको छ कि १० गाउँहरूको सम्बन्धमा कुनै पनि पुनः खोल्ने काम हुनेछैन। तसर्थ, दावी आयोगको कार्यले पहिले नै अन्तिम भइसकेका मामिलाहरूलाई पुनः खोल्ने काम हुनेछ र यसलाई अनुमति दिन सकिँदैन। माथिको कुरालाई ध्यानमा राख्दै, दावी आयोगले १० गाउँका मामिलाहरू पुनः खोल्न सक्दैन।

क्र.सं.	दावी आयोगद्वारा उल्लेखित बाँकी भनिएका कामहरू	आयोग बन्द गर्नका लागि एमसीएलको आधार
०२	२४ वटा रिट निवेदनहरूमा माननीय उच्च न्यायालयले दावी आयोगलाई यी मामिलाहरू टुंगो लगाउन निर्देशन दिएको छ।	दावी आयोगले ती १० गाउँहरूको सम्बन्धमा मामिलाहरू सुनिरहेको छ जुन मामिलाहरू पहिले नै अन्तिम भइसकेका छन्। ती मामिलाहरूलाई दावी आयोगले विचाराधीन राखेको थियो र यस माननीय न्यायालयले तोकेको मुख्य काम पूरा गर्नुको सट्टा दावी आयोगको काम लम्ब्याउनका लागि निर्णय गरेको थिएन। यस माननीय न्यायालयले एम.ए. नम्बर २३१/२०१९ मा पारित मिति ०३.११.२०२२ को आदेशमा स्पष्ट रूपमा निर्देशन दिएको छ कि ती सबै मामिलाहरू जुन १० गाउँहरूको सम्बन्धमा अन्तिम भइसकेका छन्, तिनलाई पुनः खोलिने छैन, र त्यसैले, दावी आयोगले त्यस्ता कुनै पनि मामिलाहरू सुन्ने वा निर्णय गर्ने प्रश्न उठ्दैन।
०३	झुपुरुंगा र तुमुलियाका गाउँलेहरूले दायर गरेका १९४ मामिलाहरूको टुङ्गो लगाउनु।	सुन्दरगढ जिल्लाका गाउँहरू बाहेक एमसीएलद्वारा सीबीए अन्तर्गत अधिग्रहण गरिएका गाउँहरूमा, ओडिशा सरकारको आरएन्डआर नीति, २००६ लागू हुन्छ र जिल्ला कलेक्टर परियोजना प्रभावित परिवारहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरू सम्बन्धी गुनासोहरूको सम्बोधन गर्न सक्षम अधिकारी हुन्। यस माननीय न्यायालयको मिति ३.११.२०२२ को फैसलाको अनुच्छेद ६८.iii.a अनुसार आरएन्डआर नीति २००६ लाई २०१३ को नीतिले संशोधन गरे बमोजिम विशेष गरी धारा २० मा, परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरूको लागि जिल्ला र निर्देशनालय स्तरमा गुनासो निवारण संयन्त्र हुनेछ

		भन्ने स्पष्ट व्यवस्था छ। सोही संयन्त्र स्थापना गरिएको छ र त्यस्ता कुनै पनि गुनासोहरू सुन्न सक्छ। तसर्थ, कलेक्टर, सुन्दरगढले यी ०४ गाउँहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरू सम्बन्धी गुनासोहरू पनि सुन्न सक्दछन् जसरी अन्य क्षेत्रहरूमा गरिन्छ। क्षतिपूर्तिको रकम वा क्षतिपूर्तिको बाँडफाँट सम्बन्धी कुनै गुनासो भएमा, परियोजना प्रभावित परिवारहरू (जग्गा गुमाउनेहरू) को गुनासो सुन्नको लागि सीबीए ऐन, १९५७ को धारा १७ अन्तर्गत सीबीए न्यायाधिकरण गठन गरिएको छ। सीबीए ऐन अन्तर्गत स्थापित वैधानिक न्यायाधिकरण झारसुगुडा जिल्ला, ओडिशामा कार्यरत छ। ओडिशा आरएन्डआर नीति र सीबीए ऐनमा प्रभावित परिवारहरू (जग्गा गुमाउनेहरू) को गुनासो सम्बोधन गर्न राम्रोसँग स्थापित संयन्त्र भएको हुनाले, यसलाई उचित रूपमा सम्बोधन गर्न सकिन्छ।

क्र.सं.	दावी आयोगद्वारा उल्लेखित बाँकी भनिएका कामहरू	आयोग बन्द गर्नका लागि एमसीएलको आधार
०४	माननीय सर्वोच्च न्यायालयले मिति १०.०७.२०१७ को आदेश अनुसार योग्य भूमि विस्थापितहरूलाई सार्नका लागि पुनर्वास स्थलहरूको उपयुक्तता प्रमाणित गर्ने।	मिति ०३.११.२०२२ को आदेशको अनुच्छेद ६८.iv.a मा, यस माननीय न्यायालयले निर्देशन दिएको थियो कि: "आवास प्लटहरूको सम्बन्धमा, यो घोषणा र निर्देशन दिइन्छ कि राज्य र एमसीएल ती क्षेत्रहरूमा अधिग्रहण गरेको जग्गा, जुन विकास गरिनु पर्ने हो, विकास गर्न सुनिश्चित गर्ने दायित्व अन्तर्गत छन्। राज्य सरकारले यो सुनिश्चित गर्नेछ कि सम्बन्धित विभागहरूबाट कम्तिमा तीन नोडल अधिकारीहरू यस कार्यमा समन्वय गर्न र प्लटहरूको विकास सुनिश्चित गर्नका लागि खटाइनेछन् ताकि कलेक्टरले तोकिएको समय भित्र आवश्यक बाँडफाँड गर्न सकून्।" तसर्थ, प्लटहरूको बाँडफाँड वा परियोजना विस्थापित परिवारहरूको स्थानान्तरणको लागि पुनर्वास स्थलहरूमा आयोगको कुनै भूमिका छैन।
०५	४ अधिग्रहण गरिएका गाउँहरू, अर्थात् तुमुलिया, किरिप्सिरा, झुपुरुंगा, र रतनसाराका भूमि विस्थापितहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरूको निर्धारण, आयोगले माननीय सर्वोच्च न्यायालयको उपयुक्त निर्देशन अनुसार गर्ने।	याचिकाकर्ता एमसीएल, भूमि विस्थापितहरू, र जिल्ला प्रशासनले बैठक गरेपछि, दावी आयोगलाई मिति २५.०१.२०२४ को पत्र (दावी आयोगको मिति २७.०६.२०२४ को खण्ड-II कागजातहरूको पृष्ठ ५९ मा) सम्बोधन गरी पीएएफ सूची तयार गर्न भनियो। यद्यपि, दावी आयोगले आफ्नो मिति १२.०२.२०२४ को पत्र (दावी आयोगको मिति २७.०६.२०२४ को खण्ड-II कागजातहरूको पृष्ठ ७१ मा) मार्फत पीएएफ सूची तयार गर्न कुनै निर्देशन नभएको भन्दै अस्वीकार गऱ्यो। थप ढिलाइ हुन

		नदिन, याचिकाकर्ता एमसीएलले यस माननीय न्यायालयले एम.ए. २३१/२०१९ मा एसएलपी(सी) नम्बर ६९३३/२००७ मा मिति ०३.११.२०२२ मा निर्धारण गरेको सिद्धान्त अनुसार, राज्य सरकारद्वारा नियुक्त ०३ नोडल अधिकारीहरूसँग परामर्श गरी झूपुरुंगा गाउँको लागि पीएएफ सूची तयार र अन्तिम रूप दिँदैछ। पीएएफ सूचीहरू तयार भएपछि कलेक्टर, सुन्दरगढलाई स्वीकृतिको लागि पठाइनेछ। कलेक्टरद्वारा पीएएफ सूची अनुमोदन भएपछि, अनुमोदित सूची अनुसार गाउँलेहरूलाई पुनर्वास र पुनर्स्थापना लाभहरू प्रदान गरिनेछ। यही प्रक्रिया ओडिशा राज्यमा एमसीएलको कोइला क्षेत्र अन्तर्गत आउने अन्य जिल्लाहरूमा पनि अपनाइँदैछ। त्यसैगरी, तुमुलियाको लागि पीएएफ सूची याचिकाकर्ता एमसीएलले तयार गर्नेछ। किरिप्सिरा र रतनसारा गाउँको हकमा

क्र.सं.	दावी आयोगद्वारा उल्लेखित बाँकी भनिएका कामहरू	आयोग बन्द गर्नका लागि एमसीएलको आधार
		सम्बन्धित छ, त्यो एमसीएलको कोइला ब्लक भित्र पर्दैन, र यस माननीय न्यायालयले एसएलपी (सि) नं. ६९३३/२००७ मा मिति १५.०७.२०१३ को आदेशमा भनेको छ कि रतनरासा र किरिप्सिरा गाउँलाई भारत सरकारले अन्य कम्पनीहरूमा हस्तान्तरण गरेको हुनाले, क्षतिपूर्ति भुक्तानी मात्र एमसीएलको दायित्व हो र यसले उक्त रकम उत्तराधिकारी कम्पनीबाट असुल गर्न सक्छ। निवेदकले यो पनि उल्लेख गर्न सान्दर्भिक छ कि अभ्यासमा, र अन्यथा सबै अधिग्रहणहरूमा अपनाइएको कार्यविधि यो हो कि निवेदक एमसीएलले सर्वेक्षण र परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरू (पीएएफ) को सूची तयार गर्दछ र त्यसपछि सोही सूची जिल्ला प्रशासनमा पेश गरिन्छ जसले त्यसलाई प्रमाणित गर्दछ र यस्तो प्रमाणीकरण पछि जिल्ला कलेक्टरले पीएएफ सूचीलाई अनुमोदन गर्दछ। एक पटक यस्तो पीएएफ सूचीले जिल्ला कलेक्टरबाट स्वीकृति प्राप्त गरेपछि, निवेदक एमसीएलले अनुमोदित पीएएफ सूचीमा रहेका व्यक्तिहरूलाई आर&आर लाभहरू प्रदान गर्दछ। तसर्थ, आयोगको पीएएफ सूची तयार गर्ने वा रोजगारी र मौद्रिक क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कुनै भूमिका छैन।

८. हामीले मिति ०६.०८.२०२४ मा पक्षहरूका लागि सम्बन्धित विद्वान अधिवक्ताहरूको कुरा सुन्यौं र उनीहरूलाई संक्षिप्त रूपमा आफ्ना भनाइहरू पेश गर्न अनुमति दियौं, जुन उनीहरूले पेश गरेका छन्।

९. यद्यपि यो मामिलाको एउटा लामो इतिहास छ, छोटकरीमा भन्नुपर्दा, दावी आयोगलाई यस न्यायालयले एसएलपी (सि) नं. ६९३३/२००७ मा मिति १९.०७.२०१० मा पारित आदेश अनुसार, केन्द्र सरकारले ओडिशाको सुन्दरगढ जिल्लाको गोपालपुर गाउँ र अन्य ठाउँहरूमा अधिग्रहण गरेको जग्गाको ठूलो भागको सम्बन्धमा क्षतिपूर्ति दावीको निर्धारण गर्नका लागि नियुक्त गरेको थियो। उक्त आयोगलाई निम्न गाउँहरूका लागि काम गर्न गठन गरिएको थियो:

(i) सारडेगा
(ii) झुपुरुंगा
(iii) रतनसारा
(iv) टिकीलीपारा
(v) सियारमल
(vi) तुमुलिया
(vii) कर्लीकछार
(viii) कुल्दा
(ix) बाँकीबहाल
(x) बलिडा
(xi) गर्जनबहाल
(xii) बन्गुरकेला
(xiii) किरिपसिरा
(xiv) लालमा आर.एफ.

१०. माथि उल्लेखित गाउँहरूमध्ये, सारडेगा र टिकीलीपारा गाउँहरूमा सम्बन्धित समयमा आंशिक भुक्तानी भइसकेको थियो र बाँकीबहाल र बलिडा गाउँहरूमा पूरा भुक्तानी गरिएको थियो, यद्यपि कब्जा पूर्ण रूपमा लिइएको थिएन।

११. गोपालपुर गाउँको सम्बन्धमा दावी आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा, यस न्यायालयले मिति १९.०४.२०१२ मा एउटा आदेश पारित गरी त्यसमा भएका सिफारिसहरूलाई अनुमोदन गऱ्यो र त्यसलाई न्यायालयको आदेश बनायो।

१२. गोपालपुर मोडेलको अनुसरण गर्दै, आयोगले बलिडा, बाँकीबहाल, सारडेगा र टिकीलीपारा गाउँहरूका लागि प्रतिवेदनहरू पेश गरेको थियो, र यस न्यायालयले मिति ०८.०८.२०१२ को आदेश मार्फत ती प्रतिवेदनहरूलाई अनुमोदन गऱ्यो, र आयोगले सम्भव भएसम्म, अन्य गाउँहरूमा पनि सोही आधारलाई अनुसरण गर्न सक्नेछ जसको लागि क्षतिपूर्ति निर्धारण हुन बाँकी थियो भनी उल्लेख गऱ्यो। त्यसपछि मिति १०.०४.२०१३ को आदेश अनुसार, यस न्यायालयले कुल्दा र गर्जनबहाल गाउँहरूको सम्बन्धमा आयोगको प्रतिवेदनहरूलाई स्वीकार र अनुमोदन गऱ्यो, र मिति १५.०७.२०१३ को आदेश अनुसार कर्लीकछार गाउँको लागि पनि अनुमोदन गऱ्यो। यस न्यायालयले यो पनि ध्यानमा राख्यो कि किरिपसिरा र रतनसारा नामका दुई गाउँहरूमा भएको जग्गा केन्द्र सरकारले अन्य कम्पनीहरूलाई हस्तान्तरण गरेको थियो, र त्यसैले प्रारम्भिक चरणमा क्षतिपूर्ति भुक्तानी एमसीएलको दायित्व हुनेछ, र पछि यसले उत्तराधिकारी कम्पनीहरूबाट रकम असुल गर्न सक्नेछ भनी उल्लेख गऱ्यो।

१३. यस न्यायालयले आयोगबाट प्रतिवेदन प्राप्त गरेपछि र बाँकी मामिलाहरूको सम्बन्धमा एमिकस क्युरीले गरेका सिफारिसहरूलाई विचार गरेपछि मिति १०.०७.२०१७ मा उक्त एसएलपीको निष्टारा गऱ्यो।

न्यायालयले भन्यो कि "हामी विद्वान एमिकसले गरेका सिफारिसहरूसँग सामान्यतया सहमत छौं। यद्यपि, हामी अपीलकर्ताहरू वा अन्य प्रभावित पक्षहरूलाई उच्च न्यायालय/आयोग समक्ष आफ्ना आपत्तिहरू पेश गर्न खुला छोड्छौं किनभने हामी त्यस्ता मामिलाहरूलाई उच्च न्यायालय/आयोगद्वारा सम्बोधन गर्न छोड्न चाहन्छौं।"

१४. त्यसपछि एमसीएल र जग्गाधनीहरूले विभिन्न प्रकारका निर्देशनहरू माग्दै धेरै आवेदनहरू दायर गरे, र केहीले अवहेलनाको कारबाही पनि दायर गरे। यस न्यायालयले एसएलपी (सि) नं. ६९३३/२००७ मा एम.ए. नं. २३१/२०१९ सँगै अन्य अवहेलना निवेदनहरूमा मिति ०३.११.२०२२ को विस्तृत फैसला मार्फत सबै विवादास्पद मामिलाहरूमाथि छलफल गरी र त्यसमाथि आफ्नो निष्कर्षहरू रेकर्ड गरेपछि मामिलाको निप्टारा गऱ्यो। न्यायालयले अनुच्छेद ६८ मा अन्तिम निर्देशनहरू यस प्रकार दियो: -

“निष्कर्ष र निर्देशनहरू ६८. निम्न छलफललाई ध्यानमा राख्दै, यो निम्न अनुसार ठहर गरिन्छ:

i. बुँदा नं. १ को सम्बन्धमा - अधिग्रहण गरिएको जग्गाको लागि क्षतिपूर्ति: अधिग्रहण गरिएको जग्गाको लागि क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्ने कट-अफ मिति गोपालपुर गाउँको सम्बन्धमा यस न्यायालयले अनुमोदन गरेको कट-अफ मिति, अर्थात् सेप्टेम्बर २०१० मा आधारित हुनुपर्छ। साथै, यो निर्देशन दिइन्छ कि साझा कट-अफ मिति स्वीकार गरिएको हुनाले, क्षतिपूर्ति र सान्त्वना रकममा वैधानिक ब्याज सहित यसबाट प्राप्त हुने सबै लाभहरू, सम्पूर्ण अधिग्रहणको लागि सोही कट-अफ मितिको आधारमा निर्धारण गर्न सकिनेछ।

ii. बुँदा नं. २ को सम्बन्धमा - आरएन्डआर ऐन, २०१३ को लागु हुने सम्बन्धमा: आरएन्डआर ऐन यो लागू भएको मितिभन्दा अघि अर्थात् ०१.०१.२०१४ भन्दा पहिले लागू हुन सक्दैन। वर्तमान मामिलामा, यो केन्द्र सरकारले चौथो अनुसूचीमा निर्दिष्ट गरिएको ऐनको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो अनुसूचीको कार्यवाहीलाई लागू गर्ने सूचना जारी गरेको मितिदेखि लागू हुन्छ, जुन यस मामलामा सीबीए ऐन थियो। त्यसैले, आरएन्डआर ऐन, २०१३ लागू हुने मिति २८.०८.२०१५ हो। थप रूपमा, सो मितिभन्दा पहिले अन्तिम रूप दिइएको प्रतिवेदनमा हस्तक्षेप गर्न सकिँदैन। त्यसैले, मिति २८.०८.२०१५ भन्दा पहिले प्रतिवेदनहरू तयार गरिएका गाउँहरूमा बसोबास गर्ने जग्गाधनीहरू र विस्थापित परिवारहरू आरएन्डआर ऐन, २०१३ को लाभहरू प्राप्त गर्न हकदार हुने छैनन्। तसर्थ, आरएन्डआर ऐनका लाभहरू किरिपसिरा, रतनसारा, झुपुरुंगा र तुमुलियाका विस्थापित परिवारहरू र जग्गाधनीहरूलाई लागू हुन्छन्।

iii. बुँदा नं. ३, ४ र ५ को सम्बन्धमा:

a. यो ठहर गरिन्छ कि रोजगारी लाभहरूको प्रयोजनको लागि २०१३ को नीतिद्वारा संशोधित आरएन्डआर नीति २००६ लागू हुन्छ।
b. परिभाषा र त्यससँग जोडिएको टिप्पणीलाई ध्यानमा राख्दै, परिवार इकाईमा परिवारको मूली वा बुबा, वयस्क छोरा र अविवाहित छोरी पर्नेछन्। यदि कुनै कारणले वयस्क छोरालाई रोजगारी दिन सकिँदैन, र त्यहाँ वयस्क नाति छ भने, ऊ विचारको लागि योग्य हुनेछ। अर्को शब्दमा, दुई सदस्यहरू (बुबा र छोरा वा बुबा र नाति) रोजगारीको लागि योग्य हुनेछन्, तीन जना होइन, अविवाहित छोरी बाहेक जसलाई छुट्टै इकाईको रूपमा व्यवहार गरिनु पर्छ।
c. यस न्यायालयको विचार छ कि आयोगले राज्यको नीतिमा परिवर्तनको आधारमा निर्धारणहरू पुनः खोल्न सक्दैन किनभने यसले गरेको निर्णयात्मक लाभहरू तथ्यपरक

निर्धारणहरूमा आधारित भएर ठोस रूपमा स्थापित भइसकेका छन्। धेरै मामिलाहरूमा, एमसीएलले वास्तवमा धेरै व्यक्तिहरूलाई रोजगारी प्रदान गरेको छ। फलस्वरूप, यो ठहर गरिएको छ कि सबै मामिलाहरू जुन निर्णय गरिएका थिए र यस न्यायालयले अनुमोदन गरेका थिए, पुनः खोल्न सकिँदैन।

iv. बुँदा नं. ६ को सम्बन्धमा:

a. आवास प्लटहरूको सम्बन्धमा, यो घोषणा र निर्देशन दिइन्छ कि राज्य र एमसीएल ती क्षेत्रहरूमा अधिग्रहण गरेको जग्गा, जुन विकास गरिनु पर्ने हो, विकास गर्न सुनिश्चित गर्ने दायित्व अन्तर्गत छन्। राज्य सरकारले यो सुनिश्चित गर्नेछ कि सम्बन्धित विभागहरूबाट कम्तिमा तीन नोडल अधिकारीहरू यस कार्यमा समन्वय गर्न र प्लटहरूको विकास सुनिश्चित गर्नका लागि खटाइनेछन् ताकि कलेक्टरले तोकिएको समय भित्र आवश्यक बाँडफाँड गर्न सकून्। यी नोडल अधिकारीहरूलाई पुनर्वास र पुनर्स्थापना उपायहरूको कार्यान्वयनको लागि सबै आवश्यक परिणामी आदेशहरू जारी गर्न उपयुक्त अधिसूचनाहरू मार्फत राज्यद्वारा विधिवत अधिकार दिइनेछ। ओडिशा राज्य सरकारका मुख्य सचिवले अधिकारीहरूको छनोट गर्नेछन्, र आवश्यक अधिसूचनाहरू जारी गर्नेछन्। यसबाहेक, राज्यले यी अधिकारीहरूलाई कम्तिमा ३ वर्षसम्म, वा पुनर्वास र पुनर्स्थापनाको काम पूरा नभएसम्म सरुवा नगर्ने सुनिश्चित गर्नेछ।
b. कलेक्टरले सुनिश्चित गर्नेछन् कि सम्बन्धित गाउँहरू र जग्गाधनीहरूका लागि छुट्याइएका प्लटहरूलाई उचित प्रचार र पर्याप्त सूचना दिएर विधिवत अधिसूचित गरिनेछ। जग्गाधनीहरूको विचारहरू पत्ता लगाइनेछ र टिपोट गरिनेछ, जसको लागि, परामर्शको स्थान, मिति र समय निर्दिष्ट गर्दै पर्याप्त सूचना दिइनेछ।
c. यदि कुनै व्यक्ति जग्गाधनी(हरू) प्लटहरूको बाँडफाँडमा इच्छुक छैनन् भने, उनीहरूले त्यसो भन्न सक्नेछन्। कलेक्टरले त्यस्तो अवस्थामा उनीहरूको अस्वीकृतिलाई लिखित रूपमा रेकर्ड गर्नेछन् र प्रमाणपत्र जारी गर्नेछन्। त्यस्तो अवस्थामा विस्थापित परिवार एक पटकको लागि रु. २५ लाख नगद बस्तीको हकदार हुनेछ।
d. विस्थापित परिवारहरूको हकको संख्या पत्ता लगाएपछि, र प्लटहरूको उपलब्धतालाई ध्यानमा राख्दै, कलेक्टरले चिट्ठा निकाल्नेछन्, र आवश्यक भएमा, एकभन्दा बढी चिट्ठा निकाल्नेछन्, जसद्वारा सम्बन्धित विस्थापित परिवारहरूलाई प्लटहरू बाँडफाँड गरिन्छ। यदि कुनै कारणले त्यस्ता प्लट वा प्लटहरू दुई वर्ष भित्र हस्तान्तरण गर्न सकिँदैन, वा उपलब्ध छैनन् भने, बाँकी रहेका परिवारहरूले दुई वर्षको लागि वार्षिक ७% ब्याज सहित रु. २५ लाखको एक पटकको क्षतिपूर्तिको हकदार हुनेछन्।

v. बुँदा नं. ७ को सम्बन्धमा:

a. राज्यले विस्थापित परिवारहरूलाई प्लटहरू हस्तान्तरण गरिएको तीन वर्ष भित्र वा कुनै पनि अवस्थामा यो फैसला भएको मितिबाट तीन वर्ष भित्र आरएन्डआर ऐन, २०१३ को तेस्रो अनुसूची अनुसार सबै सुविधाहरू र सुविधाहरू विकास भएको सुनिश्चित गर्नेछ। यस प्रयोजनको लागि आवश्यक रकम एमसीएलले राज्यको स्रोतहरू खर्च गर्ने दायित्वको अतिरिक्त उपलब्ध गराउनेछ।

b. अनुसूचित जाति/जनजाति समुदायका सदस्यहरू आरएन्डआर ऐन, २०१३ को धारा ४२ अनुसार आफ्नो स्थितिको संरक्षण र सुरक्षाको हकदार हुनेछन्। फलस्वरूप, सम्बन्धित कलेक्टरहरूले यस

सम्बन्धमा उपयुक्त जाति प्रमाणपत्रहरू जारी भएको सुनिश्चित गर्नेछन्, किनभने जग्गाधनीहरूलाई अनिच्छापूर्वक सारिएको छ र अन्य क्षेत्रहरूमा बसाइँ सर्नु पर्ने हुन सक्छ।

vi. यस न्यायालयले यो पनि निर्देशन दिन्छ कि क्षतिपूर्ति निर्धारण कुनै पनि अवस्थामा आजको मितिबाट छ महिना भित्र पूरा गरिनु पर्छ र भुक्तानी गरिनु पर्छ। आयोगले यो काम सम्भव भएसम्म सुरु गरिएको र सोही समय सीमा भित्र पूरा भएको सुनिश्चित गर्नेछ। फलस्वरूप, आयोगले किरिपसिरा र रतनसारा गाउँहरूको लागि प्रतिवेदनहरूलाई अन्तिम रूप दिनेछ। झुपुरुंगा, र तुमुलियाको प्रतिवेदनको सम्बन्धमा, आयोगले तीन महिना भित्र क्षतिपूर्ति पुनः निर्धारण गर्ने काम पूरा गर्नेछ। राज्यले चार गाउँको सम्बन्धमा क्षतिपूर्ति आरएन्डआर ऐन, २०१३ अनुसार निर्धारण भएको सुनिश्चित गर्नेछ। जहाँ क्षतिपूर्ति वास्तवमा वितरण गरिएको छैन, राज्यले यो फैसला सुनाइएको मितिबाट ६ महिना भित्र सोही अनुसार गर्नेछ।

vii. एमसीएल रोजगारी लाभहरू प्रदान गरिएको र विस्तार गरिएको सुनिश्चित गर्ने दायित्व अन्तर्गत छ र सन् २०१३ को नीति अनुसार ती सबै मामिलाहरूमा प्रस्तावहरू गरिनु पर्छ जहाँ रोजगारीको लागि छनोट गर्नेहरूको सूचीलाई अन्तिम रूप दिइएको छैन। यस सम्बन्धमा यो स्पष्ट पारिन्छ कि जहाँ रोजगारी प्राप्त भएको छ, त्यसलाई पुनः खोलिने छैन। त्यसैगरी, यस न्यायालयको व्याख्याको आधारमा रोजगारीको लागि हकको पुनः खोल्ने प्रश्न ती गाउँहरूको मामलामा पुनः खोलिने छैन जहाँ प्रतिवेदनहरू अघिल्लो आदेशहरू मार्फत स्वीकार गरिएका छन्।

viii. यदि कुनै परिवारले आफ्ना सदस्यहरू रोजगारीको लागि इच्छुक छैनन् वा छनोट गर्न चाहँदैनन् भन्ने प्रतिज्ञा गर्छ भने, राज्यले नोडल अधिकारीहरू मार्फत, अस्वीकृति स्वैच्छिक छ, र सन् २००६ को नीति वा आरएन्डआर ऐन, २०१३ अन्तर्गत संकेत गरिएको एक पटकको क्षतिपूर्ति वा विद्वान एएसजीले पेश गरे अनुसार एमसीएलद्वारा रु. १६ लाखको एक पटकको प्रस्ताव (जुन बढी लाभदायक छ), सम्बन्धित परिवारलाई भुक्तानी गरिएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्नेछ। कलेक्टरले सोही कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

ix. न्यायालयले यहाँ यो निर्देशन दिन्छ कि आयोगले आफ्नो काम पूरा गर्नुपर्छ र यसको प्रतिवेदन क्षतिपूर्ति वितरणको आधार हुनुपर्छ, माथि उल्लेख गरे अनुसार प्रति परिवार रु. २५ लाखको एक पटकको पुनर्वास प्याकेज र आजको मितिबाट एक वर्ष भित्र रोजगारीको प्रस्ताव। आयोगको अध्यक्षको कार्यालयमा कुनै रिक्त पद भएमा, ओडिशा उच्च न्यायालयका मुख्य न्यायाधीशले सो न्यायालयका सेवानिवृत्त न्यायाधीशलाई मनोनयन गर्नेछन्। अन्य कुनै रिक्त पद भएमा, ओडिशा सरकारले सम्बन्धित सदस्यहरूलाई मनोनयन गर्नेछ। यद्यपि, यो स्पष्ट पारिन्छ कि सरकारी मनोनितहरू भूतपूर्व पदाधिकारी वा आंशिक समयका सदस्यहरू हुनु हुँदैन, र सामाजिक कल्याण वा राजस्व विभागहरूमा वरिष्ठ स्तरहरूमा अनुभव भएको, अतिरिक्त सचिवको पद र हैसियतको हुनुपर्छ।

x. यो थप निर्देशन दिइन्छ कि सबै सम्बन्धित जग्गाधनीहरू जसले जग्गा कब्जा गर्न जारी राखेका छन्, क्षतिपूर्ति जम्मा भएपछि त्यसलाई खाली गर्नेछन्। एमसीएललाई तुरुन्तै त्यस्ता जग्गाहरूको कब्जा दिइनेछ। कलेक्टर वा सम्बन्धित अधिकारीले यस सम्बन्धमा प्रमाणपत्र जारी गर्नेछन् जसले उनीहरूलाई एक पटकको पुनर्वास भुक्तानी वा क्षतिपूर्तिको बदलामा भुक्तानी वा ऐन

अन्तर्गत अन्य कुनै लाभको हकदार बनाउनेछ, उनीहरूले माथि उल्लेख गरे अनुसार प्रयोग गरेको छनोट अनुसार।

६९. अन्तमा यो निर्देशन दिइन्छ कि क्षतिपूर्ति गणना, लाभहरूको वितरण, आदि सम्बन्धी कुनै पनि नयाँ विवाद, उच्च न्यायालयद्वारा निर्णय गरिनेछ। यस न्यायालयले यस सम्बन्धमा व्यक्तिगत मामिलाहरूमा विविध आवेदनमाथि विचार गर्ने छैन।"

१४. यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२२ मा पारित गरेको उक्त फैसलाबाट, यो स्पष्ट रूपमा स्पष्ट छ कि यस न्यायालयले संलग्न मामिलाहरूलाई स्पष्ट रूपमा व्याख्या गरेपछि अनुच्छेद ३२ मा स्पष्ट रूपमा ठहर गरेको थियो कि क्षतिपूर्ति निर्धारणको लागि गोपालपुर मोडेल ती गाउँहरूको सम्बन्धमा लागू गरिएको थियो जसको लागि प्रतिवेदनहरू तयार गरिएका थिए र न्यायालयहरूले अनुमोदन गरेका थिए (गोपालपुर, सारडेगा, बलिडा, बाँकीबहाल, टिकीलीपारा, गर्जनबहाल, कुल्दा, कर्लीकछार, सियारमल र बन्गुरकेला)। यद्यपि, चार गाउँहरू अर्थात् तुमुलिया, झुपुरुंगा, रतनसारा र किरिपसाराको सम्बन्धमा, उक्त मितिमा कुनै निर्णय स्वीकृत भएको थिएन।

१५. न्यायालयले अनुच्छेद ३४ मा निम्न अनुसार ठहर गऱ्यो:-

"३४. माथिको छलफलको प्रकाशमा, यो ठहर गरिन्छ कि आरएन्डआर ऐन, २०१३ को पहिलो अनुसूची एमसीएलको पक्षमा केन्द्र सरकारले गरेको विचाराधीन अधिग्रहणमा लागू हुन्छ, ती गाउँहरूको सम्बन्धमा, जसको प्रतिवेदनहरू मिति २८.१०.२०१५ भन्दा पहिले अनुमोदन गरिएका थिएनन्। तदनुसार, चार गाउँहरू अर्थात् तुमुलिया, झुपुरुंगा, रतनसारा र किरिपसाराको लागि बजार मूल्यमा आधारित क्षतिपूर्ति आरएन्डआर ऐन, २०१३ को पहिलो अनुसूचीको प्रावधान अनुसार पुनः निर्धारण गरिनु पर्छ। जग्गाको क्षेत्रफल, जग्गाधनीहरूको पहिचान, र आधारभूत बजार मूल्य सहित सान्त्वना रकम र ब्याज भुक्तानीहरू निर्धारण गरिसकिएको हुनाले, आयोगले गर्नुपर्ने एउटै थप काम भनेको सबै पक्षहरू अर्थात् बजार मूल्य, सान्त्वना रकम र थप ब्याजको सम्बन्धमा पुनः

निर्धारण पछि भुक्तानी गर्नुपर्ने फरक रकम हो। यो पनि स्पष्ट पारिन्छ कि ती गाउँहरू जसको सम्बन्धमा यस न्यायालयले आयोगको प्रतिवेदनहरू पहिले नै अनुमोदन गरिसकेको छ, र हकहरू निर्धारण गरिसकिएको छ, उपभोग गरिसकिएको छ, वा कार्यान्वयन हुन बाँकी छ, अर्थात् अन्य दश गाउँहरू, मामिलाहरू अन्तिम हुनेछन् - वर्तमान फैसलाको आधारमा पुनः निर्धारण हुन सक्दैन।"

१६. न्यायालयले प्रत्येक बुँदालाई सावधानीपूर्वक विश्लेषण गरेपछि माथि उद्धृत गरिएका अनुच्छेदहरू ६८ र ६९ मा स्पष्ट र सटीक निर्देशनहरू दियो र क्षतिपूर्ति गणना, लाभहरूको वितरण, आदि सम्बन्धी कुनै पनि नयाँ विवाद उच्च न्यायालयद्वारा निर्णय गरिनेछ, र यस न्यायालयले यस सम्बन्धमा व्यक्तिगत मामिलाहरूमा विविध आवेदनमाथि विचार गर्ने छैन भनी निर्देशन पनि दियो। यस्ता स्पष्ट निष्कर्ष र निर्देशनहरूको बावजुद, वर्तमान विविध आवेदनहरू निर्देशनहरू माग्दै दायर गरिएका छन्।

१७. एम.ए. नं. २६६२/२०२३ मा, सचिव-सह-प्रशासनिक नोडल अधिकारी, दावी आयुक्त, भुवनेश्वरले रतनसारा गाउँको प्रतिवेदनलाई मिति ३० जुन, २०२४ सम्म अन्तिम रूप दिन समय थपको माग गरेका थिए।

१८. यो ध्यान दिन सकिन्छ कि उक्त विविध आवेदन नोभेम्बर, २०२३ मा दायर गरिएको थियो। माथि उल्लेख गरे अनुसार, यस न्यायालयले मिति २३.०१.२०२४ को आदेश अनुसार आयोगको सचिवको बयानलाई रेकर्ड गरेपछि आयोगको म्याद १५.०७.२०२४ सम्म थप गरेको थियो कि

आयोगले जुन, २०२४ सम्ममा रतनसारा गाउँको सम्बन्धमा दावीलाई अन्तिम रूप दिनेछ। यद्यपि, आयोगले मिति २७.०६.२०२४ सम्मको आफ्नो कामको प्रगति र बाँकी रहेको काम देखाउँदै स्थिति प्रतिवेदन पेश गरेको छ।

१९. यो ध्यान दिन योग्य छ कि यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२२ को फैसला र आदेशमा स्पष्ट रूपमा ठहर गरेको थियो कि ती गाउँहरू जसको सम्बन्धमा यस न्यायालयले आयोगको प्रतिवेदनहरूलाई अनुमोदन गरिसकेको छ, १० गाउँहरूको सम्बन्धमा हकहरू निर्धारण गर्दै, मामिलाहरू अन्तिम भइसकेका थिए, र उक्त फैसलाको आधारमा पुनः निर्धारण हुन सक्दैनथ्यो। तदनुसार, अनुच्छेद ६८ (iii) (c) मा निर्देशन दिइएको थियो कि आयोगले राज्यको नीतिमा परिवर्तनको आधारमा निर्धारणहरू पुनः खोल्न सक्दैन, किनभने यसले गरेको निर्णयात्मक लाभहरू तथ्यपरक निर्धारणमा आधारित भएर ठोस रूपमा स्थापित भइसकेका छन् र फलस्वरूप, यस न्यायालयले निर्णय गरेका र अनुमोदन गरेका सबै मामिलाहरू पुनः खोल्न सकिँदैन। यद्यपि, आयोगले १० गाउँका भूमि विस्थापितहरूले दायर गरेका मामिलाहरूमाथि विचार गरेको देखिन्छ, जसको प्रतिवेदनहरू यस न्यायालयले पहिले नै अन्तिम रूप दिइसकेको छ र अनुमोदन गरिसकेको छ।

२०. त्यसैगरी, आयोगले मिति ०३.११.२०२२ को उक्त फैसलामा यस न्यायालयले दिएको निर्देशनभन्दा बाहिर गएर चार गाउँहरू अर्थात् तुमुलिया, किरिपसिरा, झुपुरुंगा र रतनसाराका बासिन्दा र भूमि विस्थापितहरूले आरएन्डआर लाभहरूको सम्बन्धमा उठाएका मामिलाहरूमाथि विचार गरेको देखिन्छ। यी चार गाउँहरूको सम्बन्धमा, यो ध्यान दिन सकिन्छ कि यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२२ को फैसलाको अनुच्छेद ३४ मा विशेष रूपमा भनेको थियो कि "जग्गाको क्षेत्रफल, जग्गाधनीहरूको पहिचान, र आधारभूत बजार मूल्य सहित सान्त्वना रकम र ब्याज भुक्तानीहरू निर्धारण गरिसकिएको हुनाले, आयोगले गर्नुपर्ने एउटै थप काम भनेको सबै पक्षहरू अर्थात् बजार मूल्य, सान्त्वना रकम र थप ब्याजको सम्बन्धमा पुनः निर्धारण पछि भुक्तानी गर्नुपर्ने फरक रकम हो।" यस न्यायालयले आयोग र अन्य अधिकारीहरूको काम स्पष्ट रूपमा छुट्ट्याएको थियो र अनुच्छेद ६८ र ६९ मा अन्तिम निर्देशनहरू दिएको थियो, जसको पालना गर्नुपर्ने थियो। आयोगले यस न्यायालयले मिति १०.०७.२०१७ मा पारित गरेको आदेशको सहारा लिएर योग्य भूमि विस्थापितहरूलाई सार्नको लागि पुनर्वास स्थलहरूको उपयुक्तताको सम्बन्धमा मामिलाहरूमाथि पनि विचार गरेको देखिन्छ।

२१. हाम्रो विचारमा, आयोगले यी कुनै पनि मामिलाहरूमाथि विचार गर्नु हुँदैनथ्यो, जब सबै मामिलाहरू यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२२ को फैसलामा पूर्ण रूपमा उल्लेख गरेको र सम्बोधन गरिसकेको छ।

२२. अब, जहाँसम्म रतनसारा गाउँको लागि आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदनको कुरा छ, यो देखिन्छ कि तीन सदस्यहरू मध्ये, आयोगको एक सदस्यले आयोगले आफ्नो मिति २७.०६.२०२४ को प्रतिवेदनमा अपनाएको गणना विधिको सम्बन्धमा असहमति जनाएका छन्। निवेदक एमसीएलले गणना विधिको सम्बन्धमा पहिले नै आपत्तिहरू उठाएको हुनाले, यस न्यायालयले मिति १०.१०.२०२३ को आदेश अनुसार मामिलालाई ओडिशा उच्च न्यायालयमा पठाएको थियो र यस सम्बन्धमा रिट निवेदन (सि) नं. ३९१८५/२०२३ उक्त उच्च न्यायालयमा विचाराधीन छ। निवेदक एमसीएलले भने अनुसार, यसले गणना विधिको सम्बन्धमा आफ्नो अधिकार र विवादहरूमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी संरचनाको क्षतिपूर्तिको लागि पहिले नै भुक्तानी गरिसकेको छ, यद्यपि, जग्गाको क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा भुक्तानी गरेको छैन, उक्त क्षतिपूर्ति ओडिशा उच्च न्यायालयले विचाराधीन निवेदनमा पारित गर्ने आदेश अनुसार भुक्तानी गरिनेछ भनी बताएको छ।

२३. माथिको कुरालाई ध्यानमा राख्दै, यो निर्देशन दिइन्छ कि उच्च न्यायालयले रिट निवेदन (सि) नं. ३९१८५/२०२३ लाई यथाशीघ्र र सम्भव भएसम्म यो आदेश प्राप्त भएको मितिबाट तीन महिना भित्र निर्णय गर्नेछ। एमसीएलले यस सम्बन्धमा उच्च न्यायालयले अन्तिम फैसला र आदेश पारित गरेपछि तुरुन्तै क्षतिपूर्ति भुक्तानी गर्नेछ। यो स्पष्ट पारिन्छ कि हामीले रतनसारा गाउँको सम्बन्धमा आयोगले अपनाएको गणना विधिको शुद्धतामा कुनै राय व्यक्त गरेका छैनौं र उच्च न्यायालयले यसलाई कानुनी रूपमा अनुमति भए अनुसार पक्षहरूको अधिकार र विवादहरूलाई विचार गरी निर्णय गर्नेछ। यो भन्न आवश्यक छैन कि पीडित पक्षहरू मध्ये कुनै पनि उच्च न्यायालयको आदेशलाई चुनौती दिन स्वतन्त्र हुनेछन्, यदि उनीहरूले कानुन अनुसार त्यसो गर्न चाहन्छन् भने।

२४. माथि उल्लेखित परिसरहरूमा, आयोगको म्याद थपको लागि थप आदेश पारित गरिएको छैन। एम.ए. नं. २६६२/२०२३ तदनुसार निप्टारा गरिएको छ।

२५. जहाँसम्म एम.ए. (डी) नं. २८३१८/२०२४ को कुरा छ, आवेदक-मणिकेश्वरी विस्थापित समितिले आयोगलाई चार गाउँहरू अर्थात् तुमुलिया, झुपुरुंगा, किरिपसिरा र रतनसाराको आरएन्डआर लाभहरू निर्धारण गर्दै पीएएफ/पीडीएफ सूची तयार गर्न निर्देशन दिन प्रार्थना गरेको छ। यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२४ को फैसलामा दिएको स्पष्ट निष्कर्ष र निर्देशनहरूलाई ध्यानमा राख्दै, र यस न्यायालयले एम.ए. नं. २६६२/२०२३ मा पारित गरेको माथिको आदेशलाई ध्यानमा राख्दै, त्यस्तो कुनै पनि निर्देशन दिन सकिँदैन। यो भन्न पर्याप्त छ कि आवेदक/दावीकर्ताहरूले यस न्यायालयले मिति ०३.११.२०२४ को फैसलामा दिएको निर्देशन अनुसार, कानुन अन्तर्गत अनुमति भए अनुसार, राज्यका सम्बन्धित अधिकारीहरू समक्ष मामिलाहरू उठाउन सक्नेछन्।

२६. त्यसैले एम.ए. (डी) नं. २८३१८/२०२४ खारेज गरिएको छ। त्यसमा दायर गरिएका सबै विचाराधीन आई.ए.हरू पनि खारेज गरिएका छन्।

२७. एम.ए. (डी) नं. ३०६३०/२०२४ आठ आवेदकहरूले दायर गरेका छन् जसमा आयोगलाई उनीहरूको मामिलाहरूको यथाशीघ्र निर्णय गर्न निर्देशन दिन प्रार्थना गरिएको छ। उक्त एम.ए. पनि माथिको आदेश अनुसार खारेज भएको छ र खारेज गरिएको छ। त्यसमा दायर गरिएका सबै विचाराधीन आई.ए.हरू पनि खारेज गरिएका छन्।

मामिलाको नतिजा: एमए र आईएहरू खारेज गरियो।

[+]मुख्य शिर्षकहरु तयार गर्ने: निधि जैन